

اخلاق‌مداری در فرآیند انجام پایان‌نامه

سید امیر کیوان قربانی تنها^۱

چکیده

در دوره‌های تحصیلات تکمیلی پژوهش محور موسسات آموزش عالی کشور، دانشجویان ملزم به انجام پایان‌نامه هستند. گاه در این فرایند، از سوی دانشجو و استاد راهنما، خواسته یا ناخواسته، اقداماتی صورت می‌پذیرد که از منظر اخلاق علمی مورد تایید نیست. در این مقاله مجموعه اقداماتی که در هر مرحله از فرایند انجام پایان‌نامه، از مرحله انتخاب استاد راهنما و موضوع پایان‌نامه تا اقداماتی که پس از دفاع انجام می‌گیرد، مورد بیان قرار گرفته است و ملاحظات اخلاقی لازم در هر مرحله، بیان شده است. انتظار می‌رود رعایت این موارد منجر به اولویت‌بخشی به انتخاب مسائل و مشکلات ملی به عنوان موضوعات پایان‌نامه‌ها، جدیت و رعایت امانت‌داری و اصول اخلاقی در حین انجام پژوهش و نیز ارتباط صمیمی و نزدیک دانشجو و استاد گردد. همچنین رعایت این موارد سبب ارتقاء و سلامت اخلاقی قشر تحصیل کرده کشور و به تبع آن ارتقاء اخلاقی جامعه خواهد شد.

کلید واژه‌ها: پایان‌نامه، دانشجوی تحصیلات تکمیلی، مقاله علمی، دفاع از پایان‌نامه، داوری پایان‌نامه

۱ نویسنده مسئول: دانشیار دانشکده مهندسی عمران، پردیس دانشکده‌های فنی، دانشگاه تهران، رایانامه: ghtanha@ut.ac.ir

مقدمه

یکی از دغدغه‌های دانشجویان پس از ورود به دوره‌های تحصیلات تکمیلی پژوهش‌محور، انتخاب استاد راهنما و موضوع پایان‌نامه و در نهایت انجام پایان‌نامه و دفاع از آن است. برای اغلب دانشجویان دوره‌های کارشناسی ارشد، این اولین تحقیق جدی در زندگی علمی و در طی دوره تحصیلات دانشگاهی محسوب می‌شود و برای دانشجویان دکتری نیز، رساله دکتری در حکم تخصص آنان و، به‌ویژه اگر قصد فعالیت در محیط‌های دانشگاهی داشته باشند، آن چیزی است که به آن شناخته خواهند شد. متأسفانه مسایل و معضلات زیادی در این فرایند مقابل دانشجویان و استادان است که ممکن است سبب فاصله گرفتن آنان از مدار اخلاق علمی گردد. در این مقاله تلاش شده است تا مراحل مختلفی که در روند انجام پایان‌نامه پیش روی دانشجو است به اجمال بیان شود و ملاحظات اخلاقی هر مرحله بیان گردد. این مراحل شامل انتخاب استاد راهنما، انتخاب موضوع پژوهش، انجام پژوهش، نگارش پایان‌نامه، تشریفات اداری قبل از دفاع، دفاع از پایان‌نامه و اقدامات پس از دفاع است.

انتخاب استاد راهنما

در دوره‌های تحصیلات تکمیلی پژوهش‌محور، دانشجویان ملزم به انجام پایان‌نامه هستند. بدین منظور دانشجو باید استاد یا استادان راهنما و در صورت نیاز استاد مشاور پایان‌نامه خود را انتخاب نمایند. دانشجو معمولاً با بررسی سوابق تحقیقاتی اعضای هیات علمی دانشکده و همینطور با پرس‌وجو از دانشجویان سال‌های بالاتر یا کسب اطلاع از سرپرست گروه یا گرایش مربوطه، اعضاء هیات علمی را که زمینه تحقیقاتی آنان مرتبط با موضوعات مورد علاقه اوست پیدا می‌کند. گام بعدی، تماس، مراجعه و مذاکره برای کسب اطلاعات بیشتر در زمینه موضوعات تحقیقاتی استادان و اطلاع از شروط همکاری است. در جلسه مشترک با استاد، معمولاً سؤالاتی همچون سوابق تحصیلی و پژوهشی دانشجو، مهارت‌های پژوهشی و رایانه‌ای، میزان تسلط به زبان انگلیسی و غیره مطرح می‌شود و مورد بحث قرار می‌گیرد. گاه دانشجو رزومه مکتوب خود را به استاد مربوطه ارائه می‌نماید. سپس زمینه‌های تحقیقاتی موجود و نحوه انجام کار مورد بحث بررسی قرار می‌گیرد و استاد معمولاً انتظاراتی را که از دانشجوی تحت راهنمایی خود دارد بیان می‌نماید. این جلسات هیچ‌گونه الزامی برای همکاری دانشجو و استاد ایجاد نمی‌کند و همانگونه که دانشجو در انتخاب استاد راهنما آزاد است، استاد راهنما نیز در انتخاب دانشجو آزاد خواهد بود. گاه فرآیند توافق طرفین در خصوص راهنمایی مدتی به طول می‌انجامد تا بررسی‌های بیشتری صورت گیرد؛ مثلاً ممکن

است استاد از دانشجو بخواهد تا مطالعات اولیه‌ای انجام دهد و گزارشی در این خصوص ارائه نماید. ممکن است دانشجو در طی این مذاکرات در معذورات اخلاقی قرار گیرد و مجبور به انتخاب استاد راهنما یا موضوعی شود که بر خلاف میل اوست. این فشار روی استاد کمتر است و مواردی که استاد به رغم میل خود مجبور به پذیرش راهنمایی دانشجویی شده باشد خیلی کمتر است. به عبارت دیگر، دانشجو در این جریان آسیب‌پذیرتر است. به هر حال باید فضای حاکم بر دانشکده و گروه به گونه‌ای باشد تا دانشجویان با خیالی آسوده و بدون نگرانی از تبعاتی همچون نمره درس، پذیرش در مقاطع بالاتر و غیره اقدام به انتخاب استاد راهنمای خود نمایند.

در صورت توافق نهایی استاد و دانشجو در زمینه راهنمایی پایان‌نامه، هر یک اخلاقاً باید پای‌بند به توافق باشند. همچنین از این به بعد هر گونه اقدامی در زمینه پایان‌نامه از سوی دانشجو باید با اطلاع و کسب موافقت استاد راهنما صورت پذیرد.

چنانچه برای استادان محدودیتهایی به لحاظ ظرفیت پذیرش دانشجو وجود داشته باشد، این امر باید قبل از انتخاب رشته توسط دانشکده اطلاع‌رسانی شود تا دانشجویانی که به امید گذراندن پایان‌نامه خود با استادی خاص در یک دانشگاه انتخاب رشته می‌کنند، پس از پذیرش با مشکل مواجه نشوند. عدم توجه به این امر، به ویژه در پذیرش دانشجویان دکتری در گروه‌هایی که تعداد کمی عضو هیات علمی یا ظرفیت آزاد دارند، ممکن است دردسرساز شود. از سوی دیگر استادان راهنما نیز باید به مقررات مربوط به ظرفیت پذیرش راهنمایی پای‌بند باشند و از پذیرش دانشجو خارج از ظرفیت تعیین‌شده خودداری نمایند. مقررات مربوط به ظرفیت پذیرش راهنمایی، اگر چه ممکن است نقایصی داشته باشد، با توجه به امکانات دانشکده، فرصت استادان و توزیع مناسب دانشجویان در زمینه‌های تحقیقاتی مختلف تنظیم می‌شود و هدف آن بهبود کیفیت پژوهش است. بدیهی است تعداد زیاد دانشجو امکان راهنمایی و نظارت مناسب استاد را تحت تاثیر قرار می‌دهد. عجیب آنکه بر اساس مقررات موجود پذیرش دانشجویان غیرایرانی گاه به صورت خارج از ظرفیت است. در حالی که این دانشجویان حتی ممکن است به دلیل مشکلاتی مثل عدم تسلط به زبان فارسی، ناآشنایی با مناسبات آموزشی و فرهنگی کشور و غیره نیاز به اختصاص وقت و رسیدگی بیشتری از سوی استاد راهنما داشته باشند.

انتخاب موضوع پایان‌نامه و تصویب آن

در انتخاب موضوع پژوهش باید در وهله اول تلاش شود تا پاسخگویی به مشکلات و مسایل کشور مدنظر قرار گیرد. متأسفانه با توجه به ولع شدید ایجادشده در جامعه علمی کشور به

چاپ مقاله، که بی‌تأثیر از سیاست نادرست کمیت‌گرایی در تولیدات علمی در آیین‌نامه‌های مختلف - مثل پذیرش دانشجویان در دوره دکتری و پذیرش بدون آزمون (استعداد درخشان)، تخصیص اعتبار پژوهشی (گرنه)، اختصاص پایه علمی و ارتقاء اعضای هیات علمی و غیره - نیست، گاه در تعریف موضوع ملاحظاتی جنبی، همچون پتانسیل موضوع انتخابی در استخراج و چاپ مقاله، در اولویت قرار می‌گیرد و در موارد زیادی به جای پرداختن به مسایل و معضلات کشور به موضوعاتی نه چندان پراهمیت - و گاه بی‌اهمیت - پرداخته می‌شود. در کشورهای پیشرفته دنیا تحقیقات هدف‌دار و عمدتاً به سفارش صنعت، سازمانها و ارگانهای ذی‌نفع و البته با حمایت مالی آنها انجام می‌شود؛ ولی متأسفانه در کشور ما، به رغم وجود مسایل زیاد در عرصه‌های مختلف، تحقیقات دانشگاهی غالباً غیرهدف‌دار است. اگر تنها بخشی از صدها هزار دانشجوی دوره‌های تحصیلات تکمیلی موضوع خود را در ارتباط با مشکلات و معضلات اجتماعی، اقتصادی، صنعتی، فرهنگی، آموزشی و غیره کشور انتخاب کنند، اتفاق مبارکی در این عرصه‌ها رقم خواهد خورد. البته نبود یا حمایت‌های حداقلی موجود از تحقیقات دانشگاهی از سوی سازمانها و نهادها نیز بر این امر دامن می‌زند. خوشبختانه اقداماتی در این زمینه صورت گرفته اما کافی نیست. یکی از آخرین این اقدامات ایجاد سامانه اجرایی تقاضا و عرضه پژوهش و فناوری (سانع) [۱] است که بر اساس آیین‌نامه اجرایی بند ۹ تبصره ۹ ماده واحده قانون بودجه سال ۹۷ تشکیل شده است. طبق این ماده از قانون شرکت‌های سودده، بانک‌ها و مؤسسات انتفاعی وابسته به دولت مکلفند حداقل ۴۰٪ از هزینه امور پژوهشی خود را در مقاطع سه‌ماهه به حساب خاصی نزد خزانه‌داری واریز نمایند تا به منظور حل مسایل و مشکلات این شرکت‌ها و مؤسسات از طریق دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی و جهاد دانشگاهی دارای ردیف بودجه و در قالب موارد زیر هزینه شود:

الف- پروژه‌های پژوهش کاربردی اعضای هیات علمی، پژوهشگران و فناوران

ب- انجام پایان‌نامه‌های تحصیلات تکمیلی و پروژه‌های پسادکتری

ج- پروژه‌های تحقیقاتی دانش‌آموختگان تحصیلات تکمیلی غیرشاغل تحت نظارت یکی از مراکز

سامانه ساعت در اختیار مؤسسات آموزشی و پژوهشی و فناوری و همچنین شرکت‌ها و نهادهای مشمول آیین‌نامه قرار گرفته و این امکان را فراهم می‌سازد که نیازهای پژوهشی شرکتها و مؤسسات از طریق آن اعلام شود و به اطلاع دانشگاه‌ها و مراکز پژوهش و فناوری رسانده شود و پروژه‌های تقاضامحور خود را در جهت حل مسائل و نیازهای پژوهش و فناوری این مؤسسات به آنها ارائه نمایند.

در کتاب کلیله و دمنه، در باب برزویه طیب و از زبان وی، آمده است [۲]:
 «پوشیده نماند که علم طب نزدیک همه خردمندان و در تمامی دین‌ها ستوده است و در کتب طب آورده‌اند که فاضلتر اطبا آنست که بر معالجت از جهت ذخیرت آخرت مواظبت نماید، که به ملازمت این سیرت نصیب دنیا هرچه کامل‌تر بیابد و رستگاری عقبی مدخر گردد؛ چنانکه غرض کشاورز در پراکندن تخم دانه باشد که قوت اوست. اما کاه که علف ستوران است به تبع آن هم حاصل آید.»

در مقایسه با امور پژوهشی، «دانه» همان محصول اصلی پژوهش، یعنی حل یک مساله و ارائه پاسخ آن، است و باید هدف پژوهش بر آن متمرکز باشد؛ و به مقاله باید همانند «کاه» در گفته فوق و به عنوان یک محصول جانبی نگریست. همانگونه که هدف کشاورز از کاشتن گندم به دست آوردن کاه نیست، و مقصود پزشک فاضل از طبابت ثروت دنیوی نیست، هدف اصلی پژوهشگر اخلاقمدار از انجام پژوهش نیز چاپ مقاله نخواهد بود. بدیهی است در صورت انجام پژوهشهای ارزشمند و نافع، مقاله به صورت یک محصول جانبی حاصل خواهد شد. پس از انتخاب موضوع، پیشنهاد پایان‌نامه یا به عبارتی پروپوزال تدوین و به شورای گروه/گرایش/تحصیلات تکمیلی تسلیم می‌گردد. در بررسی پروپوزال نباید هیچگونه ملاحظات غیرعلمی مد نظر باشد و بررسی باید کاملاً منصفانه انجام شود و در نهایت نتیجه به اطلاع دانشجو و استاد راهنما رسانده شود. در مورد رساله‌های دکتری، عرف بر آن است که پس از تایید اولیه، جلسه دفاع از پروپوزال برگزار می‌شود که مواردی که باید در آن خصوص رعایت گردد تا حدود زیادی مشابه جلسه دفاع از پایان‌نامه است که در ادامه خواهد آمد. گاه به دلیل ماهیت رشته تحصیلی، مثل رشته‌هایی که مرتبط با تحقیق بر روی انسان و حیوانات و محیط زیست و سلامت عمومی و امثال آن است، لازم است کد اخلاقی مربوطه برای انجام پایان‌نامه اخذ گردد. در این خصوص باید اقدامات لازم انجام و در حین انجام پژوهش نیز پای‌بندی به کد اخلاق مربوطه قویا رعایت شود.

انجام پایان‌نامه

در طی دوره‌ای که دانشجو مشغول پژوهش است، لازم است با جدیت به این امر اهتمام ورزد و به طور مستمر با استاد(ان) راهنما در تماس باشد و نتیجه یافته‌های تحقیقاتی خود را در هر مرحله به اطلاع استاد(ان) راهنما برساند. استاد(ان) راهنما نیز باید به طور منظم دانشجو را به حضور بپذیرد و راهنمایی‌های لازم در هر مرحله ارائه شود. همچنین در صورت وجود استاد مشاور، نتایج باید به اطلاع او نیز رسانده شود و مشاوره لازم گرفته شود. پسندیده‌تر آن است که جلساتی منظم به این امر اختصاص داده شود.

گاه دانشجو به دلیل ضعف توان علمی و یا مشغله‌های خاصی که دارد فرایند انجام پایان‌نامه را در قبال پرداخت هزینه به فرد یا افرادی دیگر می‌سپارد و ممکن است اصلاً در جریان کار هم نباشد. البته در صورت نظارت مناسب و مستمر استاد(ان) راهنما بر فعالیت پژوهشی دانشجو، احتمال رخداد چنین امری خیلی ضعیف‌تر می‌شود. کمتر کسی است که از بازار داغی که در این عرصه، و به‌ویژه در مقابل دانشگاه تهران، وجود دارد مطلع نباشد. موضوع به گونه‌ای است که مجله نیچر در سال ۲۰۱۶ مقاله‌ای در این خصوص منتشر کرد [۳]. در این مقاله آمده است که ارتشی از این افراد از طریق تبلیغات در فضای مجازی، توزیع آگهی‌ها و حمل پلاکاردهایی توسط افراد در پیاده‌روهای خیابانهای اطراف دانشگاه اقدام به نوشتن پایان‌نامه برای متقاضیان در قبال دریافت هزینه می‌نمایند. همچنین در این مقاله ذکر شده که در سال ۲۰۱۴ یکی از اعضای آکادمی علوم ایران تعداد پایان‌نامه‌هایی را که از این طریق ارائه می‌شوند حدود ۵۰۰۰ مورد (تقریباً ده درصد تمام پایان‌نامه‌های کارشناسی ارشد و رساله‌های دکتری) تخمین زده است.

در تابستان سال ۱۳۹۶ «قانون پیشگیری و مقابله با تقلب در تهیه آثار علمی» در مجلس شورای اسلامی تصویب و به تایید شورای نگهبان رسید و توسط رئیس‌جمهور برای اجرا به وزاتین علوم، تحقیقات و فناوری و بهداشت، درمان و آموزش پزشکی ابلاغ گردید. بر اساس ماده واحده این قانون تهیه، عرضه و واگذاری آثار علمی - پژوهشی از جمله پایان‌نامه، رساله و مقاله توسط هر شخص حقیقی یا حقوقی با قصد نفع بردن و به عنوان شغل با هدف ارائه تمام اثر و یا قسمتی از آن توسط دیگری به عنوان اثر خود، جرم است و برای آن مجازات‌هایی در نظر گرفته شده است [۴].

علاوه بر مورد فوق، گاه دانشجو ممکن است در روند انجام پایان‌نامه مرتکب سوءرفتارهایی همچون جعل و داده‌سازی (Fabrication)، دستکاری و تحریف (Falsification) یا سرقت علمی (Plagiarism) شود. اینها مواردی است که از سوی بنیاد علوم ملی (National Science Foundation) آمریکا به عنوان تعریف یا مصادیق سوءرفتار پژوهشی قلمداد شده است [۵]. بر این اساس هر گونه داده‌سازی، دستکاری مواد تحقیق، تجهیزات یا فرایند تحقیق و حذف داده یا نتایج، به خود بستن ایده یا نتایج و گفته‌های دیگران بدون استناد به آن در زمره سوءرفتار پژوهشی قرار می‌گیرد. اینها مواردی است که باید دانشجوی اخلاق‌مدار در طی انجام پایان‌نامه و تدوین نوشتار به آن دقیقاً توجه داشته باشد و از ارتکاب آن خودداری نماید. یکی از نکاتی که همیشه مورد غفلت بوده و در اصل نوعی سرقت علمی محسوب می‌شود، استفاده از عین گفته‌های دیگران در نوشتار و استناد دادن به آن است.

شاید این شائبه برای دانشجو پیش آید که مرجع مورداستفاده ذکر شده است و علی‌القاعده نباید مشکلی در این خصوص وجود داشته باشد؛ ولی باید توجه داشت که آنچه یک محقق از مرجعی اخذ و در نوشتار خود به آن استناد میکند عین نوشته آن مرجع نیست و مضمون آن است و در صورتی که عین نوشته از مرجعی ذکر گردد، علاوه بر استناد دادن، آن قسمت باید داخل گیومه قرار داده شود.

مقدمات دفاع از پایان‌نامه

نهایی‌سازی پایان‌نامه

پایان‌نامه تکمیل شده توسط دانشجو باید قبل از تحویل به شورای گروه/گرایش/تحصیلات تکمیلی به دقت توسط استاد راهنما خوانده و بررسی شود و موارد اصلاحی به دانشجو منتقل گردد. لازم است دانشجو کار ویرایش و حک اصلاح پایان‌نامه را مطابق نظرات استاد راهنما انجام دهد و استاد راهنما نیز باید بر این فعالیت نظارت داشته باشد. البته ممکن است این کار به صورت فصل به فصل در روند انجام پژوهش انجام شده باشد که پسندیده‌تر است. گاه مشاهده می‌شود که این عمل؛ مثلاً به دلیل تاخیر دانشجو در آماده‌سازی پایان‌نامه و موکول کردن کار به روزهای پایانی مهلت دفاع، نداشتن زمان کافی برای بررسی پایان‌نامه از سوی استاد راهنما یا مشغله زیاد و تراکم کاری او در بازه دفاعیات و یا سهل‌انگاری و غیره، مغفول می‌ماند و پایان‌نامه با ایراداتی فراوان به شورا تحویل می‌شود. معمولاً شورا نیز با بررسی کلی پایان‌نامه و اکتفا به گواهی کفایت پایان‌نامه که به امضاء استاد راهنما رسیده است، پایان‌نامه را تایید و به مرحله داور می‌فرستد. تحویل پایان‌نامه بدون بررسی نهایی و اصلاحات — گاه واگذاری این کار به داوران! — نه تنها بی‌احترامی به داوران است بلکه وجهه دانشگاه یا موسسه را نزد داور(ان) خارجی تضعیف می‌کند.

پس از اتمام پایان‌نامه، استاد راهنما با امضاء گواهی کفایت، کار را آماده دفاع اعلام می‌نماید.

انتخاب داوران پایان‌نامه

بسیاری از نشریات علمی هنگام ارسال مقاله از نویسندگان می‌خواهند تا داوران پیشنهادی خود را اعلام نمایند. همچنین خواسته می‌شود تا در صورتی که نویسندگان مخالف انتخاب داور یا داورانی مشخص برای بررسی مقاله خود هستند، اسامی و مشخصات آنان ذکر شود. همین روش تا حدودی در فرآیند اداری دفاع از پایان‌نامه وجود دارد با این تفاوت که معمولاً فقط اسامی داوران پیشنهادی داخل و خارج دانشگاه یا موسسه از سوی استاد راهنما به شورای گروه یا تحصیلات تکمیلی اعلام می‌شود. داورانی که از سوی استاد راهنما معرفی

می‌شوند باید در زمینه موضوع پایان‌نامه خبره باشند و ملاحظات غیرعلمی در انتخاب آنها تاثیرگذار نباشد. عدم معرفی یک داور به دلیل تسلط او روی موضوع و یا دقت نظر و جدیت وی در بررسی پایان‌نامه و نگرانی از یافتن نقایص یا ایرادات پژوهش صورت‌گرفته، رفتاری غیراخلاقی و غیرآکادمیک است. البته گاه عدم معرفی داروانی خاص به دلیل مجلات علمی گاه اسامی داروانی که نویسندگان تمایل ندارند مقاله برای آنان ارسال شود را می‌پرسند. این افراد کسانی هستند که از نظر نویسندگان مقاله ممکن است به دلایل شخصیتی یا فکری، صرفنظر از محتوای علمی، برخوردی منفی با کار تحقیقاتی انجام گرفته داشته باشند. اگر مشابه این دلیل در مورد عدم معرفی داروانی خاص برای داوری پایان‌نامه وجود داشته باشد، این عمل بلاشکال باشد. بدیهی است که شورای تحصیلات تکمیلی یا شورای بررسی‌کننده موضوع در انتخاب داوران آزاد است و می‌تواند تمام داوران پیشنهادی را بپذیرد یا حتی هیچ یک از آنها را انتخاب نکند.

پس از تعیین داوران و تحویل یک نسخه از پایان‌نامه به آنان و اخذ امضاء، فرایند اخذ مجوز دفاع صورت می‌پذیرد. معمولاً به دلیل آنکه به داروان فرصت مناسبی برای مطالعه و بررسی پایان‌نامه داده شود، لازم است برای انجام دفاع از زمان اخذ مجوز حداقل چند روزی (مثلاً یک هفته) گذشته باشد. هر گونه اصرار بر دفاع زودتر از موعد یا اعمال فشار برای تغییر صوری تاریخ دفاع در صورتجلسات، چه از سوی دانشجو و چه استاد راهنما، یکی دیگر از موارد غیراخلاقی است که گاه مشاهده می‌شود. بدیهی است که این موارد معمولاً به دلیل موکول کردن دفاع به آخرین مهلت‌های تعیین شده رخ می‌دهد و لازم است که دانشجو و استاد راهنما از پیش با برنامه‌ریزی مناسب مدت زمان حداقلی برای فرایند اداری دفاع اختصاص داده باشند تا در این خصوص مشکلی پیش نیاید.

دفاع از پایان‌نامه

در روز دفاع باید افراد به‌موقع در جلسه دفاع حاضر شوند. بدیهی است که دانشجو حداقل نیم ساعت قبل باید در محل حاضر و مقدمات کار را فراهم سازد. همچنین استاد(ان) راهنما و مشاور و داوران پایان‌نامه باید به‌موقع در جلسه حضور یابند. امروزه در جامعه ما تاخیر در حضور در جلسات و قرارهای ملاقات به امری عادی تبدیل شده و بسیاری از افراد به راحتی مرتکب آن می‌شوند و معمولاً علت آن را به گردن ترافیک و غیره می‌لندازند. باید توجه داشت که تاخیر در حضور در جلسه دفاع نه تنها بی‌احترامی به دیگران است بلکه سبب استرس دانشجو می‌شود و باید به شدت از آن احتراز کرد.

برای ارائه دانشجو، حداکثر زمان مشخصی (مثلاً نیم ساعت) تعیین می‌شود. دانشجو باید سخنان خود را به این مدت محدود کند و با مدیریت مناسب سخنانش از زمان اختصاص یافته فراتر نرود. پس از آن نوبت به سوالات داوران می‌رسد. داوران نیز باید برای سوالات خود مدت زمان مشخصی در نظر بگیرند و تا حد امکان از طولانی شدن آن بپرهیزند. البته ممکن است گاه سوالات به دلیل ماهیت خاص کار کمی به درازا بکشد که لازم است از رییس جلسه کسب اجازه شود. همچنین لازم است داوران به هنگام طرح سوالات خیلی صریح و شفاف و مشفقانه سوالات خود را مطرح کنند و همواره شان دانشجو را در نظر بگیرند و از برخورد های تند و تحقیرکننده بپرهیزند. هنگامی که داوران سوالات خود را مطرح می‌کنند لازم است استاد(ان) راهنما و مشاور وارد بحث نشوند و تنها در صورتی که رییس جلسه یا داور نظر آنان را جویا شد یا در انتهای جلسه، مواردی را که در نظر دارند بیان نمایند. همچنین دانشجو باید با آرامش و در حیطه رفتار کاملاً اخلاقی و محترمانه به سوالات پاسخ بدهد و هر گاه جواب سوالی را نمی‌داند، صادقانه عدم اطلاع خود را بیان نماید. در نهایت مجموعه موارد مطروحه در جلسه توسط رییس جلسه صورتجلسه شده و به امضاء هیات داوران و استاد(ان) راهنما و مشاور می‌رسد و در صورتی که پایان نامه مردود نباشد، نمره یا امتیازی به آن اختصاص داده می‌شود. آنچه در این مرحله حائز اهمیت است، اعلام نظر آزاد افراد بدون هیچگونه رو دربایستی است. معمولاً داوران نظر استاد(ان) راهنما و مشاور را نیز در این خصوص و نیز در مورد جدیتی که دانشجو در روند انجام پایان نامه داشته استعمال می‌کنند. استاد(ان) راهنما و مشاور باید نظر خود را اعلام نمایند اما از پافشاری به اختصاص امتیازی خاص یا افزایش امتیاز دانشجو خودداری نمایند.

یکی دیگر از مواردی که باید در جلسه دفاع مورد توجه قرار داده شود، پرهیز از اقداماتی خارج از عرف، مثل افراط و تفریط در پذیرایی یا زیاده‌روی یا کوتاهی کردن در دعوت از دوستان و آشنایان توسط دانشجو است. همچنین گاه صدابرداری یا فیلمبرداری از جلسه نیز ممکن است داوران را معذب کند. در این صورت لازم است رییس جلسه از ابتدا به این موضوع عنایت داشته باشد و در خصوص مجاز نبودن این کار، تذکرات لازم را بدهد.

اقدامات پس از دفاع

بسیار به ندرت اتفاق می‌افتد که پایان نامه به همان شکل ارائه شده در جلسه دفاع مورد تایید قرار گیرد و در صورت عدم مردودی پایان نامه، معمولاً نیاز به انجام اصلاحاتی خواهد بود. دانشجو باید در خصوص انجام اصلاحات طبق نظر داوران با نظارت استاد(ان) راهنما و مشاور اقدام نماید و در نهایت انجام این اصلاحات به تایید داوران برسد.

نتیجه‌گیری

در این مقاله، مجموعه اقداماتی که از پیش از انتخاب موضوع پایان‌نامه تا پس از دفاع صورت می‌پذیرد به اجمال ارائه شد و نیز مواردی که ممکن است به گونه‌ای سبب برون رفت اقدامات از مسیر اخلاقی آن شود خاطر نشان گردید. اگرچه موارد مطروحه معطوف به اقداماتی است که از سوی دانشجو و استاد(ان) راهنما انجام می‌شود، اما گاه تصمیمات نادرست در سطوح بالاتر خود بر اینگونه رفتار غیراخلاقی دامن می‌زند. آیین‌نامه‌هایی که بیشتر بر اساس شمارش مقالات وضع می‌شوند و نسبت به کیفیت پژوهش و پاسخگویی یا عدم پاسخگویی پژوهش به نیازهای کشور توجهی ندارند و جوایز و نشانها و القابی که صرفاً بر اساس کثرت مقالات منتشرشده از سوی افراد اعطا می‌شوند از اینگونه مواردند.

انتظار می‌رود رعایت موارد مطروحه در این نوشتار منجر به اولویت‌بخشی به انتخاب مسائل و مشکلات ملی به عنوان موضوعات پایان‌نامه‌ها، شود. همچنین رعایت این موارد سبب ارتقاء و سلامت اخلاقی قشر تحصیل کرده کشور و به تبع آن ارتقاء اخلاقی جامعه خواهد شد. البته بنابر آنچه گفته شد لزوم بازنگری آیین‌نامه‌ها و مقرراتی که صرفاً سبب کثرت تولیدات علمی بدون توجه به تاثیرات آن در ایجاد رفاه و ثروت در کشور است ضروری به نظر می‌رسد.

منابع

نصراله منشی، کلیله و دمنه، قرن ششم.

قانون پیشگیری و مقابله با تقلب در تهیه آثار علمی، مصوب ۱۳۹۶/۵/۳۱

<http://sate.atf.gov.ir/>

Stone, R. (2016) In Iran, a shady market for papers flourishes, Science, 353(6305), pp. 1197.

https://www.nsf.gov/oig/_pdf/cfr/45-CFR-689.pdf